

Autoreferat rozprawy doktorskiej
Obóz narodowy w Łódzkiem w latach 1926 - 1939

Tematyka pracy dotyczy ugrupowań obozu narodowego w Łódzkiem w okresie pomajowym. Pod pojęciem „obóz narodowy” rozumiem te formacje polskiej prawicy politycznej, które wyrosły z ruchu narodowo - demokratycznego. Był to szeroki, wzajemnie powiązany ideowo, organizacyjnie oraz personalnie nurt formacji prawicowo - nacjonalistycznych. Termin powyższy został wprowadzony do obiegu i języka sceny politycznej Drugiej Rzeczypospolitej przez samych działaczy narodowych; również władze administracyjne i policyjne oraz inne partie polityczne określały tym mianem polskie ugrupowania o obliczu nacjonalistycznym.

W zakresie moich badań znalazły się partie i ugrupowania polityczne o korzeniach endeckich, takie jak Związek Ludowo - Narodowy, Stronnictwo Narodowe, jak również Obóz Wielkiej Polski, a po jego delegalizacji - Sekcje Młodych Stronnictwa Narodowego, posiadające autonomię w ramach tego stronnictwa. Zająłem się także występującą jedynie w Łodzi Unią Odrodzenia Narodowego i ponadto ugrupowaniami rozłamowymi nurtu: Obozem Narodowo - Radykalnym i jego kontynuacją na gruncie łódzkim, czyli Polskim Frontem „Falanga” a także Związkiem Młodych Narodowców.

Uznałem, że należy szerzej spojrzeć na ugrupowania polskiej prawicy narodowej, w tym i na organizacje rozłamowe. Przede wszystkim dlatego, iż formacje te wywodziły swój rodowód z łona Narodowej Demokracji, wszystkie uważały się za spadkobierców i jedynych prawowitych kontynuatorów jej programu politycznego. Czerpały z endeckiej ideologii, której zasadniczymi elementami były nacjonalizm i antysemityzm. Powstające odłamy składały się w przeważającej części z działaczy, którzy wystąpili lub zostali usunięci ze Stronnictwa Narodowego, czy też jego Sekcji Młodych SN. Na czele grup rozłamowych stawały osoby pełniące odpowiedzialne funkcje w porzuconych partiach politycznych. Kontynuowano niektóre formy działalności.

Używam rozpowszechnionych w literaturze określeń „endecja”, „endecki”, zamiennie dla „Narodowa Demokracja”, „narodowi demokraci”. Stosuję także terminy: „obozowcy”, „oenerowcy”, „falangiści” - w stosunku do członków Obozu Wielkiej Polski, Obozu Narodowo - Radykalnego czy Polskiego Frontu „Falanga”. Natomiast sformułowania: „narodowcy”, „narodowy”, używane są jako ogólne określenia członków ugrupowań narodowych, jak również w odniesieniu do ideologii i działalności poszczególnych formacji obozu narodowego. Wśród używanych terminów nie mogło zabraknąć też takich jak „młodzi” i „starzy”.

Celem pracy jest ukazanie politycznej mozaiki ugrupowań obozu narodowego w Łódzkiem, rozwoju terytorialnego struktur, stanu osobowego oraz materialnego statusu poszczególnych partii. Istotny był także skład społeczny stronnictw narodowych. Starłem się zaprezentować osoby pełniące funkcje kierownicze na poszczególnych szczeblach struktur terenowych. To w dużej mierze dzięki nim wpłymano na szerokie kręgi zaangażowanej części społeczeństwa. Kolejnym, istotnym zagadnieniem okazało się życie wewnątrzorganizacyjne ugrupowań, jak również ich aktywność polityczna, która po przełożeniu na wynik wyborczy odzwierciedlała zasięg wpływów wśród polskiego społeczeństwa.

Zakres chronologiczny obejmuje czternaście lat Polski Odrodzonej. Początkiem jest maj roku 1926. To wyraźna cezura w najnowszej historii Polski, także w dziejach obozu narodowego. Przewrót majowy zamknął endecji drogę do współrządzenia państwem, już nigdy więcej nie zdołała sięgnąć po władzę i stała się stałym elementem opozycji. Obóz narodowy stał się głównym przeciwnikiem i rywalem politycznym sanacji. Kontestując posunięcia i politykę rządów pomajowych, dążył do objęcia władzy i realizacji własnego programu politycznego. Datą końcową zamykającą moje rozważania jest rok 1939, kiedy to niemiecka agresja na Polska rozpoczęła II wojnę światową a Rzeczpospolita utraciła niepodległość. Zasięg terytorialny pracy obejmuje obszar województwa łódzkiego z lat 1926 - 1939, uwzględniając zmiany terytorialne do 31 marca 1939 r.

Charakteryzując bazę źródłową opracowania należy przede wszystkim zwrócić uwagę na materiały archiwalne. Nielicznymi zespołami archiwalnymi, w których odnaleźć można oryginalne dokumenty partyjne są akta Stronnictwa Narodowego i przedwojennego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W zespole MSW odnaleźć można również nieliczne przedruki, kopie akt SN oraz schematy organizacyjne poszczególnych partii. Wartościowych informacji dostarczyły Polityczne Komunikaty Informacyjne MSW. Posłużyły one do nakreślenia ogólnej sytuacji w ugrupowaniach narodowych na terenie całego kraju, jak również dostarczyły materiału porównawczego. Część z nich, szczególnie z drugiej połowy lat 30. odnosi się bezpośrednio do ugrupowań narodowych z obszaru województwa łódzkiego.

Cennych informacji dostarczyły archiwalia z Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Wśród akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, w postaci depozytu, zachowały się szczątki materiałów Stronnictwa Narodowego. Są to nieliczne oryginalne dokumenty wytworzone przez władze naczelne i okręgowe SN. Ich znaczenie jest tym większe, iż porównane z materiałami policyjnymi pozwalają na weryfikację danych podawanych w źródłach policyjnych.

Szczątkowe materiały OWP zachowały się w Archiwum Państwowym w Łodzi. Należy pamiętać, że w obawie przed represjami organizacja niszczyła własne dokumenty. Na szczególną uwagę zasługuje ponad sto zachowanych deklaracji członkowskich OWP z Łodzi. Zawarte w nich dane

pozwoły na dokonanie analizy struktury społeczno - zawodowej i demograficznej członków ugrupowania.

W związku z powyższym, trudnym do przecenienia materiałem okazały się akta wytworzone przez policję i organy administracji państwowej. Najważniejszymi były miesięczne i tygodniowe sprawozdania wojewody łódzkiego z działalności polskich legalnych organizacji politycznych i stowarzyszeń. W Archiwum Państwowym w Łodzi obok akt Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego z lat 1926 - 1939, bardzo przydatne okazały się również materiały zawarte w zespole Komendy Powiatowej Policji miasta Łodzi oraz Akta Miasta Łodzi, akta starostwa powiatowego łódzkiego ziemskiego a także akta miast powiatu łódzkiego ziemskiego: Aleksandrowa, Konstantynowa, Tuszyńska, Rudy Pabianickiej, Rzgowa i Zgierza.

Przeprowadziłem również kwerendę w archiwach państwowych w Kaliszu, Koninie (oddziale archiwum poznańskiego), Piotrkowie oraz w Sieradzu (oddziale archiwum łódzkiego). Są tam przechowywane akta komend powiatowych Policji Państwowej oraz starostw powiatowych. Zostały one wykorzystane jako uzupełnienie danych, otrzymanych ze sprawozdań sytuacyjnych wojewody łódzkiego.

O ugrupowaniach narodowych w skali całego kraju, jak również o sytuacji w organizacjach okręgowych, czy też wojewódzkich obozu narodowego niezwykle cennych informacji dostarczyły Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na miasto stołeczne Warszawę. Dokumenty powstałe w latach 1926 - 1936 zawierają istotne informacje o sytuacji społeczno - politycznej na terenie Polski.

Wykorzystałem prasę o obliczu narodowym. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić łódzki „Rozwój”, zaś po jego zawieszeniu, kontynuatora – „Prąd”. Cennym źródłem okazał się „Orędownik” - czasopismo wydawane w Poznaniu, ale kolportowane również w Łódzkiem i zawierające informacje ze stolicy województwa a także z poszczególnych powiatów. W pewnych wypadkach sięgnąłem do prasy przeciwników politycznych, a to w celu zweryfikowania danych podawanych przez czasopisma sprzyjające narodowcom lub źródła archiwalne.

Literatura przedmiotu wykorzystana przeze mnie ma bardzo zróżnicowany charakter. Dzieje Narodowej Demokracji, jak również innych stronnictw o prawicowo - narodowym obliczu nie doczekały się jeszcze pełnej syntezy. Z opracowań ogólnych traktujących o historii Narodowej Demokracji w skali kraju należy wymienić publikacje Romana Wapińskiego i Jerzego Janusza Tereja. Z nowszych prac ukazujących powstanie i działalność ugrupowań narodowych w poszczególnych rejonach kraju ukazały się książki autorstwa Piotra Świercza o endecji na Górnym Śląsku oraz Ewy Maj opisująca dzieje Związku Ludowo - Narodowego w województwie lubelskim. Odrębnych opracowań doczekały się dzieje Obozu Wielkiej Polski i Obozu Narodowo - Radykalnego. W zeszłym roku opublikowano również pracę Adriana Tyszkiewicza o Obozie Wielkiej Polski w Małopolsce. Osobnego opracowania autorstwa

Szymona Rudnickiego doczekał się ruch narodowo - radykalny. Pewną lukę w badaniach ONR „Falanga” wypełnia publikacja Jana Józefa Lipskiego *Katolickie państwo narodu polskiego*. Dzieło to jednak w dużej mierze służy ukazaniu ideologii tego odłamu.

Prawie zupełnie brak opracowań ruchu narodowego w regionie łódzkim. Wśród istniejących należy wspomnieć o kilku artykułach Krzysztofa Kamińskiego, Zygmunta Kaczmarka i Karola Pawłaka. W 1996 r. ukazał się drukiem szkic Janusza Parady o Narodowej Demokracji w Zduńskiej Woli. Autor opracowania przedstawia dzieje endecji w mieście od początku XX w. do pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej. Częściowo dzieje ugrupowań narodowych prezentowane są w opublikowanych monografiach miast Polski centralnej: Aleksandrowa, Brzezina, Łasku, Łęczycy, Sieradza, Pabianic, Piotrkowa Tryb., Tomaszowa Maz., Turku, Uniejowa, Wielunia, Zduńskiej Woli i Zgierza.

Praca ma ujęcie problemowe i składa się z pięciu rozdziałów. W ich ramach, o ile było to możliwe i celowe, przyjąłem układ chronologiczny. Pierwszy rozdział prezentuje zagadnienia organizacyjne ruchu narodowego w województwie, w tym struktury organizacyjne ugrupowań obozu narodowego, ich powstanie, początki oraz rozwój i liczebność poszczególnych formacji w Łódzkiem. W tej części pracy zaprezentowałem również działaczy narodowych. Ukazana jest także struktura społeczna i zawodowa członków organizacji, władze i aktywność kierowniczy oraz funkcyjny na poszczególnych szczeblach i w ogniwach tych ugrupowań.

Życiu wewnątrzorganizacyjnemu ugrupowań narodowych poświęcony jest rozdział drugi. Odnajdziemy w nim formy pracy organizacyjnej, obrzędowość i symbolikę partyjną, jak również formy aktywności poszczególnych ugrupowań. W odrębnym podrozdziale ukazano konflikty ideologiczne i pokoleniowe występujące pomiędzy „młodymi” a „starymi”. Tą część kończy prezentacja sporów i waśni personalnych występujących wewnątrz formacji narodowych. Omawiam też działalność wydawniczą ugrupowań narodowych.

O aktywności politycznej stronnictw obozu narodowego mówi rozdział trzeci. W początkowej jego części dowiadujemy się o stosunku do dzierżącego ster władzy, głównego rywala politycznego obozu narodowego, czyli do rządów sanacji. Prezentowane są w nim również relacje z partiami antysanacyjnej opozycji. Ważnym elementem działalności politycznej narodowców był wpływający z ich ideologii antysemityzm. O stosunku do Żydów i formach ekonomicznej walki z nimi traktuje dalsza część rozdziału. Rozważania w tej części zamyka analiza postaw wobec faszyzmu i obywateli polskich narodowości niemieckiej.

Rozdział czwarty omawia szczególnie ważny element działalności politycznej ugrupowań narodowych - kampanie wyborcze do parlamentu i samorządów lokalnych. Obrazuje więc wpływy polityczne obozu narodowego w świetle rezultatów wyborów parlamentarnych z lat 1928 i 1930 oraz na podstawie wyników wyborów do samorządów miejskich i gmin wiejskich w latach 1926-1939.

Ostatni rozdział pracy prezentuje krąg organizacji społecznych, środowiskowych, kulturalno-oświatowych i paramilitarnych współpracujących z obozem narodowym. Odrębne w nim miejsce zajmuje Akcja Katolicka oraz jej organizacje stowarzyszone i pomocnicze. W ramach rozdziału, osobny fragment dotyczy - będących pod wpływem narodowców - związków zawodowych i organizacji korporacyjnych.

W *Zakończeniu*, podjąłem próbę podsumowania tematu. Tuż po nim Czytelnik odnajdzie wykaz źródeł archiwalnych, wydawnictw źródłowych, prasy i zestaw literatury. Na samym końcu zamieszczono aneksy i ilustracje.

Przejdę teraz do krótkiej charakterystyki rezultatów pracy. W latach 1926 - 1939 na terenie województwa łódzkiego istniały różnorodne organizacje polskich ugrupowań narodowych. Do najwcześniej założonych należał Związek Ludowo - Narodowy. Organizacja powstała u progu lat 20. XX w. i skupiała zwolenników dawnej Ligi Narodowej. Partia funkcjonowała do 1928 r., kiedy to przekształcono ją w Stronnictwo Narodowe. Zmiany podyktowane były klęską endecji w rywalizacji o władzę z obozem sanacji.

Obóz narodowy w Łódzkiem, podobnie jak w całym kraju nie uchronił się od wstrząsów wewnętrznych i rozłamów. Część członków niezadowolonych ze zbyt łagodnej polityki i form działania endecji poszła własną drogą i utworzyła Obóz Narodowo - Radykalny, który sam rozpadł się na dwa nurty: ONR „ABC”- ugrupowanie Henryka Rossmana i ONR „Falangę”- na czele z Bolesławem Piaseckim. W Łodzi odnajdujemy także drobne odpryski organizacyjne w postaci Unii Odrodzenia Narodowego - ugrupowania nietrwałego a stworzonego doraźnie na potrzeby lokalnych wyborów do samorządu.

Mówiąc o składzie społecznym obozu narodowego w województwie łódzkim należy zaznaczyć, iż o jego sile i liczebności organizacyjnej decydowały przede wszystkim ogniwa prowincjonalne. W pozostałych regionach województwa w powiatach, miastach, miasteczkach, obóz znajdował oparcie przede wszystkim w drobnomieszczaństwie a w gminach wiejskich u części chłopstwa. Szczególnie w powiatach: kaliskim, konińskim, kolskim, łęczyckim, wieluńskim i radomszczańskim, silne były wpływy wśród rolników, a lokalni liderzy ugrupowania wywodzili się często z tamtejszego ziemiaństwa. Ważną rolę w kształtowaniu wpływów na prowincji odgrywali również księża katolicy. Byli oni często lokalnymi animatorami i koordynatorami działań endecji w terenie.

Organizacja miejska SN w Łodzi wyróżniała się na tle innych składem socjalnym. Wśród członków organizacji dominowali robotnicy, jak również przedstawiciele zawodów rzemieślniczych. Skład ten był pochodną struktury społecznej miasta i wynikał w dużej mierze z jego charakteru wielkiego ośrodka przemysłowego. Mimo niższej niż w innych ośrodkach liczebności, organizacja łódzka zwłaszcza w latach 30. była bardzo aktywna, a o jej obliczu decydowały cechy i sposoby

działania jej członków: bojowość, zdecydowanie i bezkompromisowość. Swoim zaangażowaniem a także sukcesami w wyborach samorządowych skupiała na sobie uwagę innych ośrodków endecji w kraju, była stawiana za wzór do naśladowania. Rozpowszechniony w literaturze pogląd o robotniczym charakterze łódzkiej organizacji jest słuszny, ale tylko w odniesieniu do organizacji miejskiej w Łodzi.

Łódzka organizacja SN charakteryzowała się młodym wiekiem przywódców i członków. Kierownicy kół rzadko przekraczali 40 lat. W późniejszym okresie nastąpił dalszy proces odmłodzenia kadry partii. Średnia wieku członków SN to 28 lat.

Wśród członków OWP odnaleźć można było blisko 55% robotników, drobnomieszczaństwo stanowiło 23%, inteligencja tj. m. in. przedstawiciele wolnych zawodów, pracownicy biurowi - 18% i przedstawiciele innych profesji 4%. Jak nie trudno zauważyć w miejskim łódzkim krajobrazie OWP dominowali członkowie ze sfer robotniczo - rzemieślniczych, przewyższając ponad dwukrotnie odsetek obliczony dla całego kraju. Średnia wieku w momencie wstępowania do ugrupowania wynosiła 23 lata, zatem jak wykazały obliczenia łódzki oddział składał się z ludzi młodych i bardzo młodych. Wiek członków w dużej mierze wpływał na sprawność działania organizacji, co w połączeniu z radykalizmem haseł czyniło z łódzkiego oddziału prężny ośrodek obozu.

Organizacje, które powstały po rozwiązaniu OWP w dużej mierze przejmowały członków zlikwidowanego ugrupowania, stąd możemy sądzić, że ich skład społeczny nie odbiegał od oblicza społecznego byłych aktywistów obozu. Działacze Sekcji Młodych SN, a po fali rozłamów - Związku Młodych Narodowców, Obozu Narodowo - Radykalnego czy Unii Odrodzenia Narodowego rekrutowali się głównie z warstw, które tworzyły uprzednio OWP. I tak ZMN poszukiwał swych potencjalnych członków i zwolenników wśród najszerszych warstw społeczeństwa polskiego: rzemieślników, robotników i drobnych rolników, był za konsolidacją społeczeństwa i potępiał rozbicie narodu na klasy społeczne. Na podstawie informacji policyjnych można ustalić także, iż w skład łódzkiej „Falangi” wchodziłi majstrzy fabryczni, urzędnicy prywatni, prawnicy, kupcy, przemysłowcy, inteligencja techniczna, a najwięcej było robotników wykwalifikowanych.

Obok pracy wewnątrz organizacyjnej, pragnąc dotrzeć do szerszego grona odbiorców, poszczególne ugrupowania prowadziły działalność wydawniczą. Oprócz prasy o obliczu endeckim lub pism sympatyzujących z obozem narodowym o zasięgu ogólnokrajowym i lokalnym, na obszarze województwa kolportowano ulotki i materiały propagandowe poszczególnych stronnictw. Ich liczba znacząco wzrastała w okresie kampanii wyborczych do parlamentu, jak również w okresie wyborów samorządowych.

Cechą charakterystyczną obozu narodowego w Łódzkiem było jego rozbicie. Ujawniło się ono poprzez secesje i podziały. Odejście członków na gruncie różnic programowych nie uspokoiło wewnętrznych nastrojów. W Sekcjach Młodych SN i Stronnictwie Narodowym trwały spory pomiędzy

„młodymi” i „starymi”. Wewnątrz poszczególnych organizacji często wybuchały konflikty. W dużej mierze były to właśnie o podłożu personalnym, powodowane ambicjami działaczy i niechęcią osobistą. Spory pomiędzy liderami, jak również między przywódcami a tzw. „dołami partyjnymi” przybierały niekiedy charakter zajadłych polemik i walk frakcyjnych. Brak spójności nie służył organizacjom szczególnie wtedy, gdy fermenty pojawiały się w okresach kampanii wyborczych do sejmu lub samorządu. Należy również pamiętać, że właśnie mogły być inspirowane z zewnątrz przez czynniki wrogie i niechętne endecji.

W Łódzkiem ważnym elementem politycznej aktywności narodowców była zakrojona na szeroką skalę akcja wymierzona przeciwko ludności żydowskiej. Antysemityzm pozostający w silnym związku z nacjonalizmem był stałym elementem wyróżniającym działalność członków obozu narodowego. Rozwinięto akcję bojkotu gospodarczego Żydów, stosowano i inne nielegalne a zarazem spektakularne działania w postaci zamachów bombowych, napadów, pobic itp.

U schyłku Drugiej Rzeczypospolitej, odpowiadając na represje stosowane przez III Rzeszę względem Polaków zamieszkujących w Niemczech, członkowie obozu narodowego proponowali na zasadzie wzajemności odwet na mniejszości niemieckiej w Polsce. Działania te cechowała wieloznaczność i niekonsekwencja. Co prawda narodowi demokraci akceptowali faszyzm, był im on bliski ideologicznie, ale zarazem nie mogli zgodzić się na wysuwane przez Niemcy żądania. Stąd podkreślali, że potępiają tylko państwo niemieckie a nie niemiecki faszyzm.

Biorąc udział w wyborach parlamentarnych w roku 1928 i 1930 r. endecja wystawiła się pod osąd opinii publicznej. Wybory z 1928 r. były dla łódzkich narodowców dotkliwą klęską. W dużej mierze - „na życzenie”. Walki wewnętrzne w łonie ZLN, konflikty personalne, niemożność porozumienia się z ugrupowaniami centrowymi, zadecydowały o niepowodzeniu. Biorąc to pod uwagę i zestawiając z zapleczem organizacyjnym i finansowym sanacji można zrozumieć przyczyny, które doprowadziły do tak złego wyniku wyborczego. Nie była to li tylko porażka łódzkiego ZLN, zjawisko znalazło odzwierciedlenie w skali kraju. Wybory wypadły bowiem wyraźnie na niekorzyść stronnictw, które miały większość w uprzednim sejmie.

Kolejne wybory z 1930 r. - tzw. „brzeskie”- przeniosły łódzkiej endecji poprawę notowań. Nie pozwoliły jednak na odbudowanie stanu posiadania względem rezultatu wyborów z roku 1922. Były też ostatnimi wyborami do ciała ustawodawczego, w których obóz narodowy brał udział. Po uchwaleniu konstytucji kwietniowej i nowej ordynacji wyborczej, po odsunięciu partii politycznych od wpływu na kontrolę rządów w kraju i pozbawieniu ich reprezentacji w parlamencie, endecja jak i inne partie opozycyjne, ogłosiła bojkot wyborów w 1935 i 1938 r. W rezultacie ugrupowania narodowe skoncentrowały swoją działalność na opanowaniu samorządów wiejskich i miejskich. Narodowcy brali

czynny udział w wyborach samorządowych. Posiadali znaczące wpływy w radach miejskich i gminnych województwa łódzkiego. Wyjątkiem okazała się Łódź, gdzie w 1927 r. ZLN doznali dotkliwej klęski.

W 1934 r. sukcesem okazały się wybory do Rady Miejskiej Łodzi. Zdobywając ponad połowę miejsc w radzie, narodowcy mogli samodzielnie rządzić drugim co do wielkości miastem w kraju. Również wybory do rad miejskich innych miast województwa łódzkiego w 1934 r. przyniosły endecji bardzo dobre wyniki. Oszalającym zwycięstwo w Łodzi odbiło się szerokim echem w kraju. Uwaga władz centralnych obozu narodowego została skierowana na to miasto wojewódzkie i wielki ośrodek przemysłowy, w którego samorządzie bezwzględną większość zdobyli przedstawiciele Narodowej Demokracji. Sukces łódzki był stawiany jako wzór do naśladowania ogniowom organizacyjnym SN w całym państwie.

Kolejne wybory do samorządów miejskich z drugiej połowy lat 30. XX w. nie przyniosły już tak spektakularnych sukcesów. Poparcie udzielane przez wyborców ugrupowaniom narodowym stale malało. W wyborach do samorządu Łodzi z 1936 r.- okrzykniętych przez narodowców jako „plebiscyt za lub przeciw ludności żydowskiej”, SN przegrało wprawdzie z PPS, ale i tak osiągnęło zadawalający rezultat. Sytuacja zaczęła się zmieniać pod koniec lat 30. Wybory do samorządu Łodzi z grudnia 1938 r., jak również wybory do samorządów gromadzkich i gminnych oraz rad miejskich pozostałych miast województwa z przełomu lat 1938 i 1939 przyniosły narodowcom dotkliwy spadek liczby zdobytych mandatów.

Obóz narodowy dążył do powiększenia swoich wpływów poprzez tworzenie i opanowywanie organizacji pozapartyjnych. Wokół ugrupowań politycznych o obliczu narodowym powstała sieć organizacji o charakterze społecznym, kulturalnym, oświatowym i gospodarczym, obejmujących środowiska młodzieżowe, kobiece, kombatanckie, robotnicze i inteligenckie. Endecy zabiegali o obsadzanie kluczowych stanowisk w tych organizacjach swoimi ludźmi, choć dopuszczano też działaczy Stronnictwa Chrześcijańsko - Narodowego i Chrześcijańskiej Demokracji. Powoływanie i umacnianie takich organizacji uważano za ważne, ponieważ pozwalały one penetrować środowiska społeczne nie zawsze podatne na bezpośrednie wpływy partyjne. Umożliwiały dotarcie do sporej grupy ludzi-społeczników, którzy gotowi byli angażować się w prace społeczne bez konieczności formalnego określania swoich poglądów politycznych.

Wśród najważniejszych organizacji będących pod wpływem endecji należy wymienić: Narodową Organizację Kobiet, Stowarzyszenia Zjednoczonych Ziemianek, Koła Akademików, Polską Macierz Szkolną, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, czy Straż Narodową. W kręgu zainteresowania narodowców pozostawały również organizacje kombatanckie. Obóz współpracował również z głoszącą oficjalnie apolityczność Akcją Katolicką i jej organizacjami stowarzyszonymi i pomocniczymi: Katolickimi Stowarzyszeniami Mężów i Kobiet, Katolickimi Stowarzyszeniami Młodzieży Męskiej i Żeńskiej,

Sodalicjami Mariańskimi. Ważnym obszarem działalności okazały się również związki zawodowe i organizacje korporacyjne, wśród nich szczególnie Zjednoczenie Zawodowe „Praca Polska”, czy będące pod wpływem „Falangi” Narodowe Związki Zawodowe.

Wymienione organizacje nie wyczerpują listy wszystkich, które współpracowały z obozem narodowym. Miały one na ogół silne powiązania personalne i wyraźną wspólnotę ideową z programem narodowym, co pozwalało ideom endeckim przenikać do rozmaitych grup i środowisk, które nierzadko dalekie były od zajmowania się bieżącą polityką. Organizacje współpracujące ułatwiały penetrację różnych grup społecznych, oddziałując na część opinii publicznej w duchu pożądanym przez obóz narodowy. Ich ilościowa i jakościowa różnorodność ułatwiała obozowi zachowanie w społeczeństwie wizerunku polskiego, ponadklasowego ugrupowania, koncentrującego się na szeroko pojętej problematyce narodowej.